

- प्रकरण पाचवे -

- 'तुंबाडचे खोत' या कादंबरीतील निसर्ग व भाषा आणि इतर वाङ्मयीन निकषांचा अभ्यास -

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' या कादंबरीतील व्यक्तिचित्रणांचा परिचय करून घेतल्यानंतर त्यांच्या 'तुंबाडचे खोत' मधील निसर्ग, भाषा आणि इतर वाङ्मयीन निकषांचा अभ्यास करणे योग्य वाटते. निसर्ग, भाषा हे घटक प्रामुख्याने व्यक्तिचित्रणाच्या माध्यमातूनच पुढे साकार होताना दिसतात.

श्री.नां.चा निसर्ग

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' मधील निसर्गवर्णन पाहताना त्यांच्या संपूर्ण कादंबरी विश्वातील निसर्गाचे स्थान पाहणे योग्य वाटते. श्री.नां.च्या संपूर्ण कादंबरीविश्वामधील निसर्ग हा स्वतंत्र असा विषय घेऊन येताना दिसत नाही. कोणत्याही कादंबरीमध्ये व्यक्तींच्या माध्यमातून त्यामधील येणारे प्रसंग, संवाद यांना अनुसरून त्या त्या भागातील कथानकाचा व्यक्तींच्या माध्यमातूनच निसर्ग हा चित्रित होताना दिसतो.

श्री.नां.च्या निसर्गवर्णनाबद्दल गंगाधर गाडगीळ म्हणतात "पेंडशांना नंदनवन सापडले ते हर्णजवळच्या भौगोलिक त्रिकोणात. पांढराशुभ्रदीपस्तंभ, सहयाद्रीच्या उतारावर नारळोपोफळीच्या बागा. तिथेच सागराच्या लाटा बेभान अंग झोकतात. पेंडशांच्या नंदनवनात निसर्गाला स्थान आहे हे स्वतंत्र नाही."¹

वरील गाडगीळांच्या समर्पक अशा उदाहरणावरून श्री.नां.नी निसर्गवर्णनाला दिलेले महत्त्व स्पष्ट होते. ते स्वतंत्र असा साचा निसर्गासाठी तयार करित नाहीत. तर तो आपोआपच कादंबरीमध्ये व्यक्तींच्याबरोबर उमटताना दिसतो. तो निसर्ग व्यक्तींच्या जीवनात समरस होऊन जातो आणि स्वतःही एखाद्या व्यक्तिप्रमाणेच आलेला दिसतो.

श्री.नां.च्या निसर्गवर्णनाच्या स्थानाबद्दल डॉ. अ.ना. देशपांडे म्हणतात. "बंगल्याच्या भोवती कृत्रिम बाग तयार करून लावावी तसा पेंडशांच्या कादंब-यातील निसर्गवर्णनाचा प्रकार झालेला नसून, कादंबरीतील निसर्ग, सामाजिक जीवन आणि त्याचे घटक असलेल्या व्यक्ती त्यांच्या परस्पर संबंधातील स्वाभाविकत्व आणि अपरिहायत्व अगदी सजीव स्वरूपात प्रकट झालेले आहे. जीवेंत पात्रचित्रण, नाट्यपूर्ण प्रसंगचित्रण आणि सूचक तपशिलाने संपन्न असलेले निसर्गचित्रण ही त्यांच्या कादंब-यांची तीन मुख्य वैशिष्ट्ये परस्पर पोषक ठरलेली आहेत."²

श्री.नां.च्या संपूर्ण कादंबरीविश्वामध्ये कोकणचा प्रदेश आलेला दिसतो. त्यांच्या प्रादेशिक माध्यमातून संपूर्ण कोकणविशवाच्या एका भौगोलिक त्रिकोणाचा भाग घेऊन त्यांच्या नंदनवनामध्ये निसर्ग प्रकट होताना दिसतो. त्यांची प्रत्येक व्यक्ती निसर्गाच्या सासिनध्यामधूनच आपले व्यक्तीमत्व साकारताना दिसते. श्री.नां.च्या प्रत्येक कादंबरीमध्ये व्यक्ती आणि प्रसंग यांच्यामधूनच निसर्ग प्रकट होताना दिसतो आणि प्रत्येक कादंबरीमध्ये कथानकाच्या माध्यमातून वेगवेगळा प्रदेश, व्यक्ती आल्या असल्या तरी तेथील वातावरणाची निर्मिती ही निसर्गाला अनुसरूनच होताना दिसते. त्यामुळे श्री.नां.च्या कोणत्याही कलाकृतीमध्ये निसर्ग हा आपले स्वतःचे स्वतंत्रस्थान घेऊन येत नाही.

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत'मधील निसर्ग

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' या कादंबरीतील निसर्गाचा परिचय करून घेताना त्यामधील प्रत्येक व्यक्तीच्या वर्णनातूनच निसर्गाचे वर्णन होताना दिसते. श्री.नां.च्या यापूर्वीच्या कादंबरी विश्वातीलच व्यक्ती फक्त नावे बदलूनच येताना दिसतात. अपवाद म्हणून 'विश्राम'सारखी नवीन व्यक्तिरेखा येताना दिसते. त्यामुळे त्याच त्या व्यक्ती तसाच तोच तो निसर्गही पाहावयास मिळतो.

'तुंबाडचे खोत' मध्ये तुंबाड या गावाची वसाहत मोठ्या नामक ब्राम्हण करतो. सभोवती डोंगर रांगा त्याच्या मध्यभागी दाट जंगल आसपासच्या परिसरामध्ये लिंबाड, कुंभरणे, बांडेवाडी, उपरीवाडी, वरणगाव, वावटळ इत्यादि गावांच्यामधून आलेले सर्व प्रदेश निसर्गाने व्यापलेले दिसतात. लिंबाडच्या डोंगराचा आकार हरणासारखा दिसतो. त्यामुळे त्या भागाचे नाव हरणटेंभा होते. त्याच हरण टेंभ्यापासून झ-यांच्या स्वरूपाने जगबुडी या पवित्र नदीचा उगम होतो आणि तिचे पात्र उगमापासून ते समुद्रसपाटीपर्यंत प्रवाह करताना दिसते आणि याच जगबुडीची प्रत्येक वैशाखी पौर्णिमेला त्या परिसरातील प्रतिष्ठ लोक पूजा करताना दिसतात. ती एक कुळपरंपराच असलेली दिसते. जगबुडीच्या पात्रामध्ये तारा पडणे, जगबुडीची ओटी चंद्रोदयापूर्वी भरली जाणे, यामधूनही निसर्ग दिसून येतो. जंगलामधील करबंदीच्या जाळ्या त्यांना येणा-या फुलांचा सुगंधी वास, गोलशेरीची झाडे त्यांना येणारी लालफुले, बेटावरती शेवरीच्या रिगणात आमावस्येला होणारा भुतांचा खेळ, काजूंच्या झाडांची लागण, त्यांना येणारे काजू, जंगलामधून आढळणारे बिबटये, कोल्हे, तरस, डुकरांचे कळप, त्यांची शिकार करणारे जगबुडीच्या खो-यातील लोक, घनदाट जंगलातील पाऊलवाट, तिला 'विश्रामनाका' दिलेले नाव. बोरपाडीची विहीर, त्याच्या शेजारीच मोरयाचे पाऊल, नवसाचे प्रतिक असलेला हरणटेंभा (वडाचे झाड), त्याच्या शेजारीच गोडपाण्याचे झरे, त्याच झ-यातून जगबुडीचा उगम

जवळच टेंभुर्णी हे एक नवसाचे प्रतिक. तुंबाडकरांच्या काळवत्री जमीनीमध्ये बागायत कोयनेचे पाणी आल्यावर बोरपाडीच्या माळावरती सुपारीच्या बागा फुलताना दिसतात. "मध्यरात्र झाली होती. पूर्ण चंद्रोदय डोक्यावर आला होता. हाकेच्या अंतरावरील लिंबाड दूर गेल्यासारखं वाटत होतं. जगबुडीचं पात्र धव्याशी लडीवाळ करीत होतं. सर्वांना कुशीत घेतलं होतं."³

वरील उदाहरणावरून 'तुंबाडचे खोत'मधील निसर्गाचे स्वरूपच स्पष्ट होताना दिसते. कादंबरीमध्ये तुंबाड आणि लिंबाड शाखेतील व्यक्तींच्या प्रतिष्ठेच्या संघर्षातील 'अविटघरचे जंगल' मोडनिंबचा परिसर, ज्याठिकाणी वज्रभटाचा ठेला त्याचा पुतण्या वझ्याभट ठेवते ते चिंचेचे झाड, तुंबाडमधील बकुळीचा पार हा एका बकुळीच्या झाडामुळे प्रसिद्ध दिसतो. त्याच पारावरी लोक विश्रांतीसाठी एकत्र येताना दिसतात. बाशिंद्याचे देऊळ, रामाचे देऊळ, काशीक्षेत्र, हिमालय, टेंभुर्णीमाता, सातमायचे देऊळ, मोरयाचे पाऊल, हरणटेंभा, जगबुडी इत्यादी श्रद्धा आणि पर्यटन स्थळातून निसर्गाचे दर्शन घडते.

लिंबाड शाखेमधील वळसंबा हा निसर्गाचा वारसाच दिसतो. त्याला वळसंबा हे नवा जगबुडीच्या पात्राच्या प्रवाहाच्या वळणामुळे निर्माण होते. त्यातील वळसंब्याचे वाकण हे हरणटेंभ्यावरून विस्तीर्ण धनुष्यासारखे दिसते. वळसंब्यामध्ये पिंपळ, वड, साग, आंबा, फणस, खैर इत्यादी प्रकारची झाडे दिसतात. त्यामध्ये आश्रयाला बिबटये, कोल्हे इत्यादी प्राणी येतात. जगबुडीचे खोरे सातपाडीपासून संगमापर्यंत पसरलेले दिसते. तुंबाडमधील पिण्याचे पाटाचे पाणी औषधी असते. शाळेसाठी बक्षीसपत्र म्हणून मिळालेल्या घराशेजारील विहीर हे ही एक निसर्गाचे प्रतिकच वाटते.

जगबुडीच्या खो-यामध्ये वादळी अतिवृष्टी होवून नासधूस होते. त्यावेळी जगबुडीचे पात्र आहोटी पेक्षाही जास्त प्रमाणात पाण्याने भरते. त्यामधून मुखी जनावरे वाहून जातात. लिंबाड शाखेतील पूर्वीचाच असलेला वळसंबा हा वृक्ष पडतो. त्या वृक्षाच्या फळांना केशरासारखी चव असते. नससूच्या वळसंब्याच्या वखारीची कौले उडून जातात. वळसंब्यामधील झाडे मात्र अधिकाधिक पडतात. या अतिवृष्टीचा परिणाम तुंबाडशाखेतील पोफळीची बाग पडते. तुंबाडमधील बकुळीच्या पाराचा बकुळीचा वृक्ष पडतो. खो-यामधील अनेक जणांच्या घरामध्ये पाणी घुसते. सुपारीची पोती सापडतात. यामधून निसर्गाचे दर्शन हे अतिशय सूक्ष्म असे पाहावयास मिळते.

बजापाची बायको गंगा हारेमध्ये जीव देते. बजापा मुंबईला जाताना त्याचा मुलगा ओड्डल याला भटण्यास जातो. तेंव्हा फळसंब्यातील अंबुटक्या तोडताना मित्रांच्याबरोबर निसर्गामध्ये रमलेला दिसतो. चिमापाचे गुलाब प्रकरण कळल्यावर ओड्डल गुलाबाची बाग लावतो. तर गोलशेरी

हे एक निसर्गाचे प्रतिक म्हणून येते. कृषी संस्कृतीतून निसर्ग समोर येतो. त्यामध्ये सुपारीच्या, पोफळीच्या, काजूच्या, हिडर्याच्या बागा पाहावयास मिळतात. कोळथरच्या कोळेश्वर, दाभोळचा सडया, परटवण, हर्णे, हर्णेश्वर, अंजनवेल, गोपाळगड, खाडीतील नस्त यातूनही निसर्गाचे दर्शन होते. बारिश्याची कलमांची बाग वाघदरी, मोरयाची पाखार्डी, बापूंचा माळ, हाळींबी नदी यातूनही निसर्गाचे दर्शन होते.

श्री.नां.च्या प्रेमीयुगलांच्या जोडया निसर्गामध्ये रमताना दिसतात. व्यक्तींच्या प्रवासामधून आणि जागृत देवस्थानामधूनही निसर्ग दिसतो. (मि-हाडी) जगबुडीच्या खो-यातील लोक व्यापार, शेती यामधून मिळणा-या पैशामधून एकमेकांबरोबर प्रतिष्ठेसाठी संघर्ष करतात. हा संघर्ष टेंभूर्णीमाता आणि जगबुडी पाहताना दिसतात. व्याभिचारातून घडलेली पापेही पचली जातात. यातूनच व्यक्तींच्या माध्यमातून निसर्ग साकारला जातो. जगबुडीने दिलेल्या वैभवामधून कोर्ट कचे-यातून एकमेकांचे टोकाचे संघर्ष आलेले दिसतात. त्याला निसर्ग काय करणार ? जगबुडीच्या खो-यातील संपन्न अशा कुशीमध्ये लपलेली मानवी मने श्री.नां. बोलकी करताना दिसतात. मानवी मनाचे अनेक नमुने त्यांनी 'तुंबाडचे खोत'मध्ये साकार केले आहेत. मानवी मन ही सुद्धा निसर्गाचीच देणगी आहे. मानवी मनाची जडणघडण आणि जगबुडीच्या खो-यातील भौगोलिक निसर्ग यांचे अतूट नाते श्री.नां.नी जाणले आहे.

भाषा

कादंबरीची भाषा हे तिचे यश असते. कादंबरीतील भाषा ही तत्कालीन समाज व लेखकाचे व्यक्तीमत्व मिश्रीत एक रसायन असते. ते कृत्रीम व अपूर्व ठरू नये म्हणून जिवंत अनुभवांची मांडणी व्यावहारिक भाषेत करावी लागते. कादंबरीकार जे जीवनानुभव घेतो. त्यातून संवेदनशील मनात निर्माण झालेल्या विविध जाणिवा, अनुभव यातून कादंबरीचे यश अवलंबून असते.

अचला जोशी म्हणतात - "अपरिहार्यत्वाने आवश्यक वाटाव्या अशा घटना व प्रसंग सहज जिवंत व्यक्तिचित्रण, अकृत्रीमसंवाद आणि नेमकी सरळ भाषा यातून त्याला कथावस्तू तिच्या जीवनसुत्रासह प्रभावीपणे उभकी करता आली पाहिजे."⁴ भाषा ही दुहेरी कार्य करते. अर्थाचा संस्कार वाचकांच्या अप्रकट मनावर करते तर दुसरीकडे प्रकट मनावर ध्वनीचा संस्कार करते. लेखकाच्या भाषाशैलीवर देशकाल व परिस्थितीचा परिणाम होतो.

संपूर्ण कादंबरी विश्वामध्ये फडके प्रणीत तंत्रवादाने भाषाशैलीचा उगम होतो. त्यामुळे

कादंबरीमध्ये कायम सांगितले आणि कसे सांगितले हे पहावे लागते. खांडेकर, माडखोलकर तर शैलीला सजविण्याचा खटाटोपच करतात. फडके-खांडेकर-माडखोलकर या तिघा मात्तबबरांनी कादंबरी वाटचालीचा बराच भाग व्यापलेला दिसतो.

श्री.नां.च्या कादंबरीमध्ये शैलीचे प्रसाधन दिसत नाही. त्यांच्या कादंबरीमध्ये जे काय सांगायचे आहे ती जीवंत शैली आलेली दिसते. कमालीच्या सरळ अशा शैलीला सूचकतेपेक्षा स्पष्टतेला प्राधान्य दिसते. काव्यात्मप्रवृत्तीपेक्षा रोखठोकपणा दिसतो. त्यांच्या कादंबरीमध्ये येणारी पात्रे जशी स्वतंत्र आहेत. तशी त्यांची शैलीही स्वतंत्र आहे. त्यामध्ये ते हस्तक्षेप करत नाहीत. प्रत्येक कादंबरीमध्ये शैली लवचीक बनते. ती निवडलेल्या प्रदेशात सापडते तो प्रदेश कोकणचा दिसतो. तो प्रदेश रोखठोक व्यक्ती व भाषेच्या लोकांनी भरलेला प्रदेश आहे.

श्री.नां., प्रा. फडके यांच्याप्रमाणे वाचकांना पुढे काय होणार हे पाहावयास लावत नाहीत. तर पुढे काय होणार हे ही ते सांगतात. शैलीमध्ये सूचकतेची गरज भासत नाही. तरीही वाचक मात्र गुंतून पडताना दिसतो. श्री.नां.ची शैली व्यक्तित्वांना चैतन्य देताना दिसते आणि ती खरी शैली व्यक्तित्वांची असते. ती श्री.नां.ची नसतेच. व्यक्तींच्याबरोबर घटना, वास्तू, वस्तू, निसर्ग यामधूनही शैलीचे महत्त्व उठावदार दिसते. श्री.नां.च्या पात्रांची भाषाशैलीही व्यक्तीनुसार बदलते. त्यांच्या शैलीमध्ये काव्यात्मकता जास्त येत नाही. तरीही भाषा समर्थ विश्व निर्माण करते. श्री.नां.च्या भाषाशैलीमध्ये प्रयोगाचा वा भाषेचा नखरा नाही. ती खटाटोपन करणारी, प्रांजल, समर्थ व अनुभवाशी एकरूप अशी भाषाशैली दिसते. श्री.नां. शैलीच्या प्रसाधनेतून प्रत्येक कादंबरीला मुक्त करताना दिसतात. श्री.नां.ची भाषाशैली कोकणच्या वाऱ्यासारखी मोकळी आणि निसर्गासारखी टवटवीत आहे.

ल.ग. जोग म्हणतात - "भाषा एकंदरीत आशय समर्थपणे व्यक्त करू शकते. खरी पण भाषेला सहजता व औचित्य साधलेले नाही."⁵

नरहर कुरुंदकर म्हणतात - "अकृत्रिमतेचे माधुर्य आणि निरोमीपणाची स्वाभाविक मुलायम कांती, जिवंत सौंदर्याचा सहज टवटवीतपणा असणारी पेंडसे यांची शैली जर सर्वांना कौतुकाचा विषय वाटली तर त्यात नवल मानण्याचे कारण नव्हते."⁶

श्री.नां.ची भाषा रसिकांना आवडते. ते कोकणची लकब आणि ग्रामीण शब्दप्रयोगही वापरतात. त्यांच्या 'तुंबाडचे खोत' या द्विखंडात्मक कादंबरीमध्येही दिसून येते. "खोतांना आता खूप बरं वाटत होतं. त्यांना झोप लागली. त्यांची मान एका बाजूला लुळी पडली तेंव्हा कळलं, ही काळ झोप आहे."

"वहिणी टेंभुर्णीनं तुझ्या हवाली एक सोन्याचा तुकडा केला आहे. तो तुझं नष्टचर्य संपवणार. त्याला नीट सांभाळ", "आकाशाला आग लागली आहे, त्याला जळू देणं, पण नानाने अशा सोडली नव्हती. 'कोणी सांगावं आकाशालाच पान्हा फुटेल, आग शांत होईल, आणि बरसात होईल.'" रडायची थांब मुळीच काळजी करू नको. मी जगणार. दाराशी जरी यम आला तरी त्याला सांगेन 'आता कामात आहे थोड्या वेळाने ये', "काय म्हणत होते नरसोपंत? आम्हाला शिच्या किती घातल नं?" "इच्छा कशी होणार नाही? पण आणेली देऊन कोणाबरोबर तरी झोपायच हे मनास येत नाही." "जगदंबे, लेकराला आशिर्वाद दे. तुझ्या पायावर हात ठेऊन हा विश्राम शपथ घेतो आहे. तो जगणार तो देश स्वतंत्र होण्याकरता. मरणार तौही त्याच करता. त्याचं साधन असेल बॉम्ब आणि रिव्हॉल्वर." "नरसू, बाईकरता माणूस जीव टाकतो, पण कुठपर्यंत? ती मिळाली नाही तोपर्यंत. एकदा अंगाखालून गेली की", "मी नाही रे नमस्कार करीत. आज खोत घरानं पुन्हा एक झालं हयानं माझ ऊर भरून आलयं." "ताई, स्वप्न, दृष्टांत सोडून दे. पण एक खरं, माणसं आपल्या परीने धडपडतात. पण त्यांच्या पदरात यश कॅव्हा टाकायचे. ती कळ वरती आहे. तिच्यावर कोणाचा ताबा नाही. आपला ताबा फक्त प्रयत्नावर. मी हे बोलत नाही. गीतेत सांगितलं आहे." "माझ्या नातवाकरिता काही करू नका. पण मित्राला दिलेल्या शब्दाला तरी जागा." "दोन वादळांच्या सनातन तांडवात कल्लोळ उठला होता." "ओऽ ओऽऽ ओऽऽ भडव्यांनी सत्यानाश केला माझ्या तोंडात माती घातली." "ओड्डल, मला सोडू नकोस मी कुठे जाऊ? नाम्याने येऊ नको म्हणून सांगितलं, भडव्याने शब्द दिला होता. आता मागे घेतोय. खाते-यात मला पाठवू नको. मला होरेत टाकतील. "तेथून मला उचलण्याचा रांडयाने कट केला आणि हा भडवा त्यांना सामील झाला." "तु जास्त वटवट करशील तर तुझं बोचकं पाठगुळीस मारून नेहीन." "चिडण्यासाठी समोरच्या माणसाकडे लायकी असावी लागते." "खोतांनो, भेटून या इतका गोड नातू. तम्ही पाहयलाच पाहिजे, 'बाबूजी, माझ्या पोटात कालवा कालव होत नाही असं तुम्हाला वाटतं?"

"कायद्याने त्यांना असं करता येणार नाही; आणि त्यांनी कायदा मोडल्याशिवाय मला काही करता येणार नाही." "हा नागोबाचा प्रसाद आहे. 'नागनाथ' शिवाय दुसरे नावच ठेवता येणार नाही." "स्वातंत्र्य आता फारसे लांब राहिलेले नाही. ते येत आहे त्याचे स्वागत फक्त विज्ञानानेच करता येईल. विज्ञानच त्याचे रक्षण करील. त्याला बलवंत करील."

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' मधील भाषा वरील वाक्यामधून दिसून येते. दैवीस्थळे कथानकाच्या निवेदनातून निर्माण होतात. जिवंत व्यक्तिरेखा निसर्गाच्या लावण्याने नटतात. विचार सौंदर्य, भावसौंदर्य यातून रसमोहित करतात. तर भाषा विलासाने मोहवितात. तर कधी

संवादलयींनी गुंतवितात. असे सामर्थ्य यापूर्वीच्या मराठी कादंबरीत दिसत नाही.

श्री.नां.च्या कादंबरीचा विचार करताना त्या निवेदनाची विविधता दिसते. त्यामध्ये तृतीयपुरूषी व प्रथमपुरूषी निवेदन दिसते. या दोन्ही पद्धती 'एलगार ते तुंबाडचे खोत' यामध्ये पाहावयास मिळतात. लव्हाळी व आवटोपसमध्ये तर निवेदनाचे नवीनच प्रयोग आणताना दिसतात. निवेदनातील सजगता, सफाई, प्रगल्भता या बाबी लेखक बुद्धी पुरस्पर जेव्हा नवीन प्रयोग करतो. त्यावेळी त्याला शैलीचे रूप प्राप्त होते. निवेदन व शैली लेखकाचे वाङ्.मयीन व्यक्तिमत्त्व साकारताना दिसते. कलावंत हा परंपरागत रूढीतून शैलीचे विवेचन करतो. मात्र जर का नवीन माध्यमाचा विचार करताना नवीन पिढीचाच विचार करतो. श्री.नां.च्या वाङ्.मयीन व्यक्तिमत्त्वाच्या दृष्टीने विचार केला तर श्री.नां.चा विकासाचा शोध असाच घ्यावा लागतो. त्यासाठी वैचारिक भूमीका, व्यासंग जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण घेऊन वाढत्या वयाबरोबर कलावंताचा विकास होतो.

श्री.नां.च्या 'एलगार ते तुंबाडचे खोत' या कादंब-यातून त्यांच्या शैलीचा विकास कसा झाला हे पाहावयास मिळते. कादंब-यातील बदल हा प्रगल्भतेतून वाटचाल करताना दिसतो. श्री.नां.ची शैली 'एलगार ते गारंबीचा बापू' पर्यंत एकसारखी वाटते. परंतु 'हत्या' पासून ती प्रत्येक कादंबरीमध्ये बदलताना दिसते. त्यामुळे श्री.नां.ची कलात्मकता व विश्वासनीयता पटल्यावाचून राहत नाही. निवेदन शैलीमध्ये आशयाला महत्त्व दिसते. श्री.नां.ची निवेदनशैली ही आशयाला जवळ करताना दिसते. त्यामध्ये निनात्री आशयांना भाषेमध्ये प्राधान्य दिसते. त्यामुळे आशयानुसार निवेदनशैलीच बदलत जाते.

डॉ. रविंद्र शोभणे म्हणतात - "पेंडशांची निवेदन शैली ही आशयाची सायुज्यता राखणारी, आशयानुसार बदलणारी असली तरीही या शैलीची एक स्वतंत्र अशी प्रकृती आहे", पेंडशांची निवेदन शैली ही रेखीव, कोरीव नसून ती बरीचशी ओबडधोबड व राकट आहे. या विश्वातील माणसांच्या दृष्टीने ही शैली तितकीच समर्थ व वास्तवाधिष्ठित वाटते."⁷

श्री.नां. भाषेमध्ये कलाविष्काराच्या माध्यमात अवाङ्.मयीन अडथळा येवू देत नाहीत. श्री.नां. कलावादीपेक्षा अविष्कारवादीच वाटतात. त्यातूनच त्यांच्या शैलीचे महत्त्व लक्षात येते. श्री.नां.ची शैली कादंबरीला वास्तव व जीवनदर्शी बनविताना दिसते. त्यामुळे त्यांचे शैलीकार म्हणून मराठी कादंबरीमध्ये महत्त्वपूर्ण असे स्थान दिसते. प्रादेशिक किंवा ग्रामीण कादंबरी ही अवास्तव, रोमँटीक, करमणूक प्रधान मार्गाने यापूर्वी लिहिल्या जात. पण श्री.नां.च्या मुळे शैलीचे तंत्रच बदललेले दिसते.

'तुंबाडचे खोत'मधील वाङ्.मयीन निकष

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' या द्विखंडात्मक आणि चार पिढ्यांचे कथानक सांगणा-या प्रादेशिक आणि ग्रामीण कादंबरीमधील वाङ्.मयीन निकष पाहताना त्यामध्ये येणारा कालखंड इ.स. 1825 ते 1948 असा स्वातंत्र्यपूर्वकालीन असलेला दिसतो. कादंबरीमध्ये येणा-या व्यक्तींच्या माध्यमातूनच वाङ्.मयीन निकष दिसून येतात. कादंबरीमधील व्यक्ती हाच महत्त्वपूर्ण असा घटक आढळतो आणि त्या व्यक्तीच कादंबरीला आकार देताना दिसतात.

श्री.नां.च्या या कादंबरीचा सर्वांगाने व समग्रपणे अभ्यास केल्यानंतर या कादंबरीनं काय साधलं, मराठी कादंबरी वाङ्.मयाच्या संदर्भात तिचे कुठले स्थान आहे. तिने पकडलेले मानवी जीवन कितपत यशस्वीरित्या रंगविले हे प्रश्न निर्माण होतात. श्री.नां.नी मानवीजीवनातील विविध पातळ्या पाहिल्या आहेत. जीवनदर्शनामध्ये त्यांनी माणसांचाच शोध घेतला आहे. त्या माणसांची शरीररचना, ज्ञान, भावनात्मकता, निसर्ग सौंदर्य, सुखद-अनुभूती, व्यावहारीकता, मानवनिर्मित कलाकृती, चरित्रात्मकता, नितीमत्ता, अंतरमनाचे शेड्स, स्वातंत्र्य चळवळी यामधून त्यांच्या वाङ्.मय निर्मितीचे महत्त्व लक्षात येते.

'तुंबाडचे खोत'मध्ये शरीरसौंदर्य हे अनेक व्यक्तींच्या माध्यमातून येते. त्यामध्ये रूपवान, काळी बींद्री माणसे आपल्या रूपवानतेचा समाजामध्ये छाप पडताना दिसतात. श्री.नां.च्या संपूर्ण कादंबरी विश्वामध्येच व्यक्ती येतात. त्यामुळे त्यांच्या कलाकृतीमध्ये शरीरचनेलाही महत्त्व प्राप्त होते. कादंबरीमध्ये ज्ञानात्मकता पाहावयास मिळते. विद्वान माणसे पाहावयास मिळतात. त्यामध्ये काशीक्षेत्री जाऊन ज्ञान घेणारी काही जन्मताच ज्ञानसंपन्न असलेली तर काही अघोरी उपासनेतून ज्ञान मिळविण्याचा प्रयत्न करणारीही दिसतात. त्यामुळे वाङ्.मयीन निर्मितीच्या दृष्टीने ज्ञानात्मकता हा घटक महत्त्वपूर्ण वाटतो.

व्यक्ती व्यक्तीमधील संस्कारामधून भावनात्मकतेचा उगम झालेला दिसतो. एकमेकाविरूद्ध वैयक्तिक संघर्ष असले तरी गरजेच्यावेळी मदतीचा हात देणा-या व्यक्ती दिसतात. समाजाच्या हितासाठी झटणा-या व्यक्ती दिसतात. एकमेकाबद्दल आदर, सार्वजनिक कार्यक्रम यांना उठावदारपणा आलेला दिसतो. सुख दुःखामध्ये सर्व व्यक्ती एकत्र येताना दिसतात.

'तुंबाडचे खोत' मधील निसर्ग हा एक स्वतंत्र घटक म्हणून येत नसला तरी तो कथानकाला किंवा व्यक्तीला उठावदार करताना दिसतो. निसर्ग हा कोकणच्या एका विशिष्ट

प्रदेशातीलच आलेला दिसतो. जगबुडीच्या संपूर्ण खो-यामधून भौगोलिक वारसा निर्माण करतो. कलाकृती ही कोणताही लेखक घडवित असतो तर निसर्ग घटनेतून येतो. निसर्ग हा मानवीकृतीचा भाग नसतो. त्याचे स्वतंत्र अस्तित्व असते. त्यामुळे श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत'मध्ये निसर्ग हा कलेला वाव देताना दिसत नाही. त्यामध्ये येणा-या प्रादेशिकतेमध्ये आपले अस्तित्व निर्माण करतो आणि व्यक्तींच्या माध्यमातून उमटताना दिसतो.

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' या कादंबरीमधील बहुसंख्य व्यक्ती व्यावहारिकतेच्या बाबतीत सधन दिसतात. व्यवहारामध्ये प्रामाणिकपणे वागताना दिसतात. एकमेकांना मदत करणे. शंती, व्यापार या माध्यमातून आपले जीवनाचे चक्र रूढ चाकोरीतून चालवितात. कादंबरीमध्ये येणारी प्रत्येक घटना व्यावहारिकतेमध्ये गुंतलेली दिसते. व्यक्तीमत्त्वाच्या माध्यमातूनच कलाकृतीची निर्मिती झालेली दिसते. प्रत्येक व्यक्तीच्या माध्यमातूनच कादंबरीचा विकास घडत असलेला दिसतो. आकाराने मोठ्या असलेल्या या कादंबरीमध्ये व्यक्ती हा केंद्रबिंदू असलेला दिसून येतो. व्यक्तीचे चरित्रच प्रकट होताना दिसते. व्यक्तीच्या जन्मापासून, बालवयापासून ते मृत्यूपर्यंत व्यक्तीचे वर्णन येते. त्यांच्या जीवनाची जडणघडणच होते. त्यामुळे चरित्रात्मकतेचा वारसा असल्यासारखे वाटते. त्यामुळे संपूर्ण कादंबरीमध्ये मानवनिर्मित अशी कलाकृतीच आलेली दिसते. समाजामधील नितीमत्तेचे महत्त्वपूर्ण दर्शन दिसते. त्यामध्ये स्त्री-पुरुषसंबंध लाचलुचपत, व्यसन, पेशाचा उपहार यामधून नितीमत्तेचे दर्शन घडते. कादंबरीमध्ये काही व्यक्ती नीतीमत्ता काटेकोरपणे पाळतात. तर काही व्यक्ती नीतीभ्रष्ट अशा दिसून येतात. त्यामुळे वाङ्मयीन दृष्टीकोनातून नीतीमत्तेला कादंबरीमध्ये प्राप्त होते.

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत'मध्ये अंतरमनाचे रोड्स पाहावयास मिळतात. प्रत्येक व्यक्तीच्या अंतरमनामध्ये असलेली प्रामाणीकता, अप्रामाणीकता एकमेकाबद्दलचा आदर, सहकार्याचा प्रयत्न तर काही व्यक्ती संघर्ष करून जीवन उद्धस्त करण्याचे प्रयत्न करतात. त्यामुळे कादंबरीमध्ये अंतरमनाचे दर्शन वाङ्मयीन दृष्ट्या महत्त्वाचे वाटते.

'तुंबाडचे खोत'मध्ये आलेला स्वातंत्र्य चळवळीचा भाग त्यामध्ये आलेले वेगवेगळे गट त्यामधून वावरणा-या व्यक्ती त्यामध्ये सामील होणा-या व्यक्ती. त्यामध्ये काही ख-या अर्थाने स्वातंत्र्यासाठी झटणा-या तर काही व्यक्ती प्रतिष्ठेसाठी स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये जाताना दिसतात. त्यातूनच पुढे हिंदू-मुस्लीम असा संघर्षही निर्माण होताना दिसतो.

श्री.नां. कोणत्याही आग्रही भूमीकेने जीवनदर्शन घडवित नाहीत. जीवनदर्शनाची

निर्व्याजता त्यांच्या दृष्टीकोणाला लाभली आणि ती निर्व्याजताच पृथगात्मता ठरलेली आहे. 'तुंबाडचे खोत' मध्ये आलेली माणसे त्यांची श्रद्धा स्थानेच वाटतात. त्यांच्यावर श्री.नां. नितांत प्रेम करतात आणि नंतर ती वाङ्.मयामधून प्रकट होतात. श्रद्धेपोटी जीवनावर, परस्परावर प्रेम करणारी माणसे दिसतात. त्यांची श्रद्धास्थाने संपलीकी तीही कोलमडताना दिसतात.

श्री.नां.ची माणसे प्रादेशिकतेमध्ये श्रद्धेवर जगतात तर अप्रादेशिकतेमध्ये संघर्ष करतात. श्रद्धा आणि संघर्षामधून ग्रामीण व शहरी संस्कृती दिसते. मात्र 'तुंबाडचे खोत' मध्ये मात्र शहरी व ग्रामीणतेचे दर्शन होताना दिसते. त्यामध्ये सर्वस्पर्शी जीवनाचे आकलन करणारी माणसे दिसतात. त्यातूनच 'तुंबाडचे खोत' मधून वाङ्.मयीन उंची दिसते. श्री.नां.चे लेखन हे जीवनदर्शनावरतीच स्थिर झालेले दिसते. ते आपल्या अनुभव विश्वाशी प्रामाणिक राहतात. 'तुंबाडचे खोत' मध्येही अनुभवविश्वच प्रकट होते. त्यामुळे 'तुंबाडचे खोत' ही वास्तववादी कादंबरी वाटते.

श्री.नां. प्रयोगशीलवृत्तीचे असल्यामुळे त्यांची कादंबरी अंतरबाहय बदलत असलेली दिसते. आशय आणि अभिव्यक्तीतून त्यांची कादंबरी बदलत जाते. परंतु 'तुंबाडचे खोत' मधील प्रयोग जरा वेगळा वाटतो. डॉ. रविंद्र शोभणे म्हणतात - "चार पिढ्यांचा इतिहास सांगणारी द्विखंडात्मक समरकथा' यातच तिचे महत्त्व गृहीत आहे. हा प्रयोग मराठी कादंबरीत फारसा परिचित नाही. परंतु या द्विखंडात्मक साडेतेराशे पृष्ठांच्या कादंबरीत चारही पिढ्यांचे चित्रण करताना पेंडशांना संतुलन साधता आले नाही. हा जीवनखंड त्यांच्या आवाक्या बाहेरच होता."⁸

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' मध्ये जीवनदर्शनाची पुनरावृत्ती दिसून येते. त्यांच्या पहिल्या दहा कादंब-यांचीच पुनरावृत्ती दिसते. त्या कादंब-यातील व्यक्ती त्यांच्या जगण्याचे तेच आडाखे दिसून येतात. कादंबरीमध्ये वाङ्.मयीनदृष्ट्या स्वातंत्र्यपूर्ण कालखंड असल्यामुळे त्यांच्या लेखनाला मर्यादा पडलेल्या दिसतात. कोकण प्रदेशाचा प्रभाव असूनही अनेक सामाजिकदृष्ट्या स्थित्यंतरे होऊनही त्याचा विचार न केल्यामुळे त्यांच्या कादंबरीमध्ये वर्णन येत नाही. स्वातंत्र्योत्तर काळातील कोकणविश्व, बदलती जीवनमूल्ये व समाजजीवन त्यांच्या 'तुंबाडचे खोत' या कादंबरीमध्ये येत नाहीत. श्री.नां. बालपणामध्ये कोकणविश्व पाहतात. तेच अंतरमनामध्ये ठेऊन ते मांडताना दिसतात. त्यामुळे 'तुंबाडचे खोत' मध्ये बदलते जीवन येत नाही.

श्री.नां.चा 'तुंबाडचे खोत' मधील निसर्ग वा प्रदेश हा प्रत्यक्षापेक्षा भावविश्वाशीच समरस होतो. जगबुडी, डाळींबी नदी, मोरयाचा माळ, टेंभुर्णी इत्यादी सामर्थ्य स्थलामधून कादंबरी निर्माण होते. मात्र देव न माणणारे श्री.नां. व्यक्तींच्या माध्यमातून दैवी देणगी निर्माण करताना दिसतात.

श्री.नां.च्या 'तुंबाडचे खोत' या कादंबरीमधील निसर्ग, भाषा आणि वाङ्.मयीन निकषांचा अभ्यास वरील प्रमाणे पाहावयास मिळते.

- संदर्भ -

अ.नं.	पुस्तकाचे नांव	लेखक	पृष्ठ
1)	खडक आणि पाणी	गंगाधर गाडगीळ	314
2)	आधुनिक मराठी वाङ्मयाचा इतिहास भाग 2	डॉ. अ.ना. देशपांडे	192/93
3)	तुंबाडचे खोत - घराण्याच्या शोधात	श्री.ना. पेंडसे	27
4)	हरी नारायण आपटे यांच्या कादंब-या पहिली आवृत्ती 1975	अचला जोशी	5
5)	मराठी कादंबरी	ल.ग. जोग	107
6)	धार आणि काठ	नरहर कुरुंदकर	187
7)	कादंबरीकार श्री.नां. पेंडसे	डॉ. रविंद्र शोभणे	186/87
8)	- " -	- " -	192/93